

“યુવા બેરોજગારી ની સમસ્યાઓ” ગુજરાત રાજ્યના શિક્ષિત બેરોજગાર યુવાનોનો સામાજિક કાનૂની અભ્યાસ

રિઝવાણી પિકી અશોકકુમાર¹, ડૉ. ઉદય દેશપાંડેય²

¹ પીએચ.ડી., રિસર્ચ સ્કોલર, મોનાર્ક યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

² મોનાર્ક યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

ABSTRACT

શિક્ષિત બેરોજગાર યુવાનો નો અભ્યાસ ત્રણ વૈચારિક શબ્દોની ચોક્કસ વ્યાખ્યાની માંગ કરે છે: ૧) યુવા, ૨) શિક્ષિત અને, ૩) બેરોજગારી.

૧. યુવા:

યુવાઓ માટે નિમ્ન અને ઉચ્ચ વય મર્યાદા ચોક્કસ રીતે નક્કી કરવી મુશ્કેલ છે, કારણ કે આ વિદ્વાનથી વિદ્વાન, સમયાંતરે અને સમાજથી સમાજમાં બદલાય છે. જો કે, વસ્તી ગણતરીની કામગીરી અને ભારત સરકારની પ્રથા અનુસાર યુવા વય ૧૫-૩૪ વર્ષની વચ્ચે હોવાનું કૌંસમાં મૂકવામાં આવ્યું છે.

૨. શિક્ષિત:

જેઓ ઓછામાં ઓછા અગિયાર વર્ષનું શાળાકીય શિક્ષણ પૂર્ણ કર્યું છે અને મેટ્રિક્યુલેટ અને તેથી વધુ છે તેઓને શિક્ષિત ગણવામાં આવે છે (અહમદ, ૧૯૭૩).

૩. બેરોજગારી:

એક બેરોજગાર વ્યક્તિ એવી છે કે જેની પાસે ક્ષમતાઓ અને કમાવવાની ઇચ્છા હોય, પરંતુ મહેનતાણું મેળવવામાં અસમર્થ હોય, અનૈચ્છિક આગસની સ્થિતિ.

તેથી વર્તમાન અભ્યાસ માટે ‘શિક્ષિત બેરોજગાર યુવા’ની વ્યાપક કાર્યકારી વ્યાખ્યાને મેટ્રિક્યુલેટથી અનુસ્નાતક સ્તર સુધીના ૧૫-૩૪ વર્ષની વય જૂથ વચ્ચેની કોઈપણ વ્યક્તિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, જે કામ કરવા સક્ષમ હોય, કામ કરવા ઇચ્છુક હોય અને કામ શોધવાના પ્રયત્નો કર્યા પણ કોઈ મહેનતાણું ન મળ્યું.

શિક્ષિત બેરોજગારી એ વિશ્વવ્યાપી ઘટના છે અને તે ઘણા દાયકાઓથી ભારતની ભયજનક સમસ્યાઓમાંની એક છે. યુવક-યુવતીઓ તેમનું શિક્ષણ પૂર્ણ કર્યા પછી, તેમના માટે યોગ્ય રોજગાર મેળવવું ખૂબ જ મુશ્કેલ છે તે એક આર્થિક અને સામાજિક અભિશાપ છે.

આ પેપરમાં આપણે ખાસ કરીને શિક્ષિત બેરોજગારી પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને ગુજરાત માં અને ભારતમાં યુવાનોમાં શિક્ષણ, કૌશલ્ય નિર્માણ અને બેરોજગારીના મુદ્દા પર ધ્યાન આપીએ છીએ. અમે આ પરિસ્થિતિના કારણોનો અભ્યાસ કરીએ છીએ જે આત્યંતિક સ્તરે પહોંચી છે અને તેની અસર પણ જોઈએ છીએ જે સુધારણા માટે કેટલાક સંભવિત પગલાં સૂચવે છે. અમે શોધી કાઢ્યું છે કે ભારતની વર્તમાન શિક્ષણ પ્રણાલીમાં સૈદ્ધાંતિક પાસાઓ પર વધુ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં તેમજ વ્યવસાયિક તાલીમનો અભાવ પણ જવાબદાર છે. જ્યારે યુવાનોને તેમની કુશળતાના વ્યવહારિક ઉપયોગ માટે શાળાકીય સ્તરથી જ તાલીમ આપવામાં આવે ત્યારે આ સમસ્યાને નાબૂદ કરી શકાય છે. ઔદ્યોગિકીકરણમાં સુધારો જેથી કરીને નાગરિકોને નિશ્ચિતપણે લાભ મળે તે પણ આ ઘટનાને ઝડપથી ઘટાડશે.

સંશોધન પરિચય:

શિક્ષિત બેરોજગારી એ વૈશ્વિક ચિંતાનો સળગતો મુદ્દો છે. શિક્ષિત વ્યક્તિએ એક સાર્વત્રિક ઘટના છે અને તે સમાજના સામાજિક-આર્થિક બંધારણની ઉપજ છે. શિક્ષિત વ્યક્તિએ સમાજ અને રાષ્ટ્રની સંપત્તિ છે. રોજગાર એ સમાજ માટે લાભદાયી સુરક્ષા છે, તેથી તેનું રક્ષણ કરવું એ સમાજની ફરજ છે જેથી તેઓ ભવિષ્યમાં યોગદાન આપે. એ જાણીતી હકીકત છે કે રાષ્ટ્રનું ભવિષ્ય શિક્ષિત રોજગારના વિકાસ પર નિર્ભર છે.

ભારતીય અર્થવ્યવસ્થામાં બેરોજગારીને એવી સ્થિતિ અથવા સ્થિતિ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય છે જેમાં ચોક્કસ વય જૂથના લોકો સખત રીતે નોકરીની શોધ કરે છે. શોધખોળ કરવા છતાં નોકરી શોધનારાઓને નોકરી મળતી નથી. ભારતીય અર્થતંત્રમાં, દેશમાં રોજગાર દર નક્કી કરવા માટે નેશનલ સેમ્પલ સર્વે ઓર્ગનાઈઝેશન (NSSO) જવાબદાર છે.

કોઈપણ અર્થતંત્ર માટે માનવી એ સૌથી મહત્વપૂર્ણ સંસાધન છે. જ્યારે દેશના લોકો કામ કરે છે અને તેમની કુશળતાનો સૌથી વધુ કાર્યક્ષમ રીતે ઉપયોગ કરે છે, ત્યારે અર્થતંત્ર વિકાસ તરફ આગળ વધે છે. આજે, ભારતમાં ૨૫ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના લગભગ ૬૦૦ મિલિયન યુવાનો છે જે વિશ્વમાં સૌથી વધુ યુવા વસ્તી ધરાવતો

દેશ બની ગયો છે. આ અત્યંત મજબૂત યુવા ભારતને ખૂબ જ જલ્દી વિકસિત રાષ્ટ્ર બનાવી શકે છે. પરંતુ બેરોજગારીના વધતા જતા વલણને કારણે તેઓ લાચાર છે. આ ગૂંચવણમાંથી પોતાને બચાવવા માટે. તેઓ ભવિષ્યમાં સુરક્ષિત નોકરી મેળવવાની આશા સાથે તેમના જીવનના બારથી પંદર વર્ષ શિક્ષણ મેળવવામાં વિતાવે છે. કમનસીબે, તેઓનું શિક્ષણ પણ, તેઓ ઇચ્છતા હોય તેમ મેળવી શકતા નથી. શિક્ષિત બેરોજગારી દિનપ્રતિદિન વધી રહી છે અને વિશ્વભરમાં તેના મૂળિયા મજબૂત કરી રહી છે. ભારતમાં નોકરી શોધનારા લોકોની સંખ્યા હંમેશા ઊંચી રહી છે. સેન્ટર ફોર મોનિટરિંગ ઇન્ડિયન ઇકોનોમી (CMIE) ની સત્તાવાર વેબસાઇટ પર ઉપલબ્ધ માહિતી મુજબ, હાલમાં ૩૧ મિલિયન બેરોજગાર ભારતીયો નોકરીની શોધમાં છે. આગામી દાયકામાં, એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે ભારતીય શ્રમ દળ વાર્ષિક ૮ મિલિયનથી વધુ વૃદ્ધિ પામશે જે રોજગાર પ્રદાન કરવા માટે વધુ વિશાળ વસ્તી બનશે. ખામીયુક્ત શિક્ષણ પ્રણાલી તેમજ ગામડાઓના વિકાસ માટે નહીં પણ વિશાળ કોર્પોરેટ કંપનીઓ માટે કામ કરવાની આસપાસ ફરતી લોકોની માનસિકતાને ધ્યાનમાં રાખીને આ મુદ્દા પર ધ્યાન આપવું પડશે. શિક્ષિત યુવાનો એ રાષ્ટ્રના ભવિષ્યનો આધારસ્તંભ છે. જે રાષ્ટ્ર, જેના શિક્ષિત યુવાનો નાના કારકુનની નોકરીની શોધમાં પોસ્ટ કરવા માટે આધારસ્તંભે ચાલે છે, તે રાષ્ટ્ર શબ્દના નોંધપાત્ર અર્થમાં પ્રગતિ કરી શકતું નથી.

ગુજરાત મોટાભાગે શહેરી વિસ્તારોમાં શિક્ષિત બેરોજગારીની ગંભીર સમસ્યાનો સામનો કરે છે. તેનું મૂળ કારણ એ છે કે શહેરી અને ગ્રામીણ વિસ્તારો ઝડપથી વધી રહેલી વસ્તી માટે રોજગારીની પૂરતી તકો ઊભી કરવામાં ખરાબ રીતે નિષ્ફળ ગયા છે. ઔદ્યોગિકીકરણ કાર્યક્રમો ટેકનિકલ અને વ્યાવસાયિક શૈક્ષણિક સુવિધાના ધીમા વિકાસને કારણે રોજગારીની તકોને પર્યાપ્ત દરે વિસ્તરણ કરવામાં નિષ્ફળ ગયા છે, મોટી સંખ્યામાં માનવબળ સામાન્ય શિક્ષણ તરફ વાળવામાં આવે છે જેના કારણે ગુજરાત માં શિક્ષિત બેરોજગારીની વિચિત્ર સમસ્યા ઊભી થાય છે. શિક્ષિત બેરોજગારીની કુલ સંખ્યા ૧૯૬૨માં ૫.૮ લાખથી વધીને ૧૯૯૩માં ૨૧૭.૫૦ લાખ થઈ ગઈ છે. ગુજરાત માં સામાન્ય શિક્ષણના ઝડપી વિસ્તરણ સાથે શિક્ષિત લોકોની સંખ્યામાં દિન પ્રતિદિન વધારો થઈ રહ્યો છે, વસ્તીના અનિયંત્રિત વિકાસને કારણે શ્રમબળની વધુ પડતી અને કૃષિ અને તેના જેવી ભારે નિર્ભરતા.

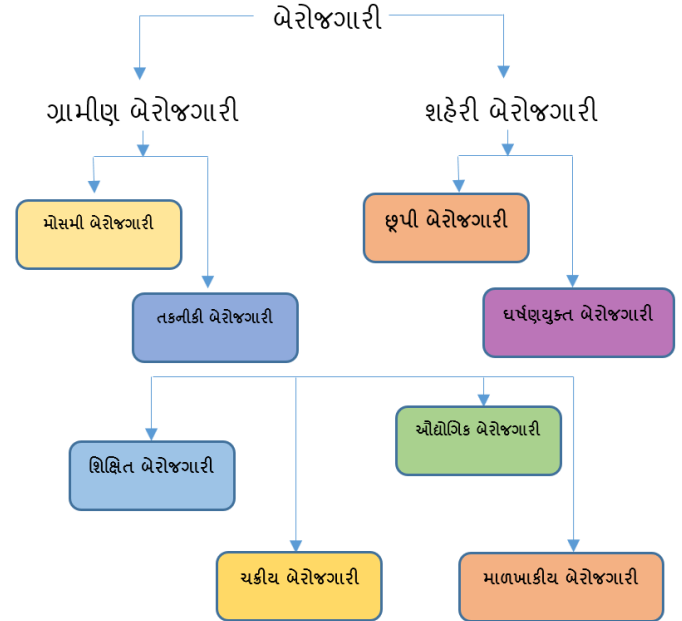
ભારતમાં બેરોજગારીનો દર

વર્ષ	૧૯૮૩	૨૦૦૫	૨૦૧૧	૨૦૧૭	૨૦૧૯
બેરોજગારી દર (ટકામાં)	૮.૩૦	૮.૦૦	૩.૫૩	૬.૦૦	૬.૦૦

યુવા વર્ગ બેરોજગારીની ગંભીરતાથી અસ્પૃશ્ય નથી. યુવાનોને રોજગાર શોધવામાં તકલીફ પડવાનું મુખ્ય કારણ યોગ્ય નોકરીઓની અછત છે. આ સમસ્યાના સામાજિક-આર્થિક, રાજકીય અને નૈતિક મોરચે ઘણા પરિણામો છે. આવું જ એક નિર્ણાયક પરિણામ એ છે કે તે ગરીબી તરફ દોરી જાય છે જેનો અર્થ શિક્ષણ અને આરોગ્યમાં ઓછું રોકાણ થાય છે. તે સામાજિક બાકાત અને નિરાશાની ભાવનામાં પણ પરિણમે છે (બેર્ડનુ ડેનુ, અબ્રાહમ ટેકેરે અને હનાહ વેન ડેર ડીજલ, ૨૦૦૫/૨૦૦૭). આ પડકારને લીધે, યુવાનોએ ઓછા પગારની, અસ્થાયી નોકરીઓ માટે સ્થાયી થવું પડે છે જે સામાજિક રીતે સુરક્ષિત નથી.

કેટલીક વ્યક્તિઓ નોકરી શોધવાનું પણ બંધ કરી દે છે. રોજગાર શોધવામાં અને ટકાવી રાખવાની મુશ્કેલીઓ પણ યુવા જીવનની ઉત્પાદકતા અને આવક પર નકારાત્મક અસર કરે છે. કામનો પ્રકાર અને ગુણવત્તા એ યુવાન લોકોની શ્રમ બજારની સંભાવનાના મહત્વપૂર્ણ ઘટકો છે. એ નોંધવું ચિંતાજનક છે કે વિકસિત અર્થતંત્રોમાં યુવાનો બિન-માનક નોકરીઓમાં ફસાયેલા છે અને યોગ્ય કામમાં રોજગાર મોકૂફ રાખવામાં આવે છે. પાછલા દાયકામાં કામચલાઉ રોજગાર અને પાર્ટ-ટાઇમ કામમાં વધારો દર્શાવે છે કે આ કામ વધુને વધુ હાથ ધરવામાં આવે છે કારણ કે તે એકમાત્ર વિકલ્પ ઉપલબ્ધ છે.

સ્ટેટ ઓફ ઈન્ડિયાઝ એન્વાયરમેન્ટ (SoE) દ્વારા કરવામાં આવેલા વિશ્લેષણમાં જાણવા મળ્યું છે કે ૨૦-૩૦ વર્ષની વયના યુવાનો જે કુલ શ્રમ કાર્યબળના ૪૦% હિસ્સો ધરાવે છે, તેમની પાસે બેરોજગારી દર લગભગ ૩૨% છે, અને ગ્રેજ્યુએટ ડિગ્રી ધરાવતા યુવાનોમાં, આ દર વધીને આવ્યો છે. ૦૧૭માં ૧૦.૩૯ ટકાથી ૨૦૧૮માં ૧૩.૧૭ ટકા. તેનું મુખ્ય કારણ શિક્ષિત યુવાનોમાં કૌશલ્યની ગેરહાજરી છે. ગુણવત્તાયુક્ત સંસ્થાઓની મર્યાદિત સંખ્યા આ સમસ્યા પાછળનું મુખ્ય કારણ છે. કેન્દ્રીય કૌશલ્ય વિકાસ અને સાહસિકતા મંત્રાલયે પુષ્ટિ આપી છે કે યુકેમાં ૬૮ ટકા, જર્મનીમાં ૭૫ ટકા, જાપાનમાં ૮૦ ટકા અને યુએસમાં ૫૨ ટકાની સામે ભારતમાં માત્ર ૪.૬૯ ટકા કુશળ કાર્યબળ છે.

ભારતમાં બેરોજગારીની સ્થિતિ:

બેરોજગારી એટલે અનૈચ્છિક બેરોજગારી. વ્યક્તિ કામ કરવા તૈયાર હોય છતાં તેને કામ ન મળે તો એ અનૈચ્છિક બેરોજગારી છે. બેરોજગારીના મુખ્ય ત્રણ પ્રકારો છે: માળખાંગત બેરોજગારી, ચકીય બેરોજગારી અને સંઘર્ષજન્ય બેરોજગારી. ભારતમાં માળખાંગત બેરોજગારીનું પ્રાધાન્ય જોવા મળે છે. ભારતમાં માળખાંગત બેરોજગારી જુદાં જુદાં સ્થળે જુદાં જુદાં સ્વરૂપમાં દેખાય છે. ગ્રામવિસ્તારોમાં છૂપી બેરોજગારી, મોસમી બેરોજગારી અને અર્ધ બેરોજગારી વધુ હોય છે. જ્યારે શહેરી વિસ્તારોમાં ખુલ્લી બેરોજગારી અને શિક્ષિત બેરોજગારી વધુ હોય છે.

ભારતીય અર્થતંત્રમાં બેરોજગારીના અસ્તિત્વ માટે શ્રમની માગ અને પુરવઠાની સમગ્રલક્ષી અસમતુલા જવાબદાર છે. શ્રમનો પુરવઠો વધુ છે અને શ્રમની માગ ઓછી છે. તેથી બધા કામદારોને કામ આપી શકાતું નથી. વસ્તીવૃદ્ધિને લીધે શ્રમનો પુરવઠો ઝડપથી વધે છે અને તેથી બેરોજગારી વધે છે. વસ્તીવૃદ્ધિ આર્થિક વિકાસને મંદ પાડીને શ્રમની માંગને વધતી અટકાવે છે. ભારતમાં આર્થિક વિકાસ ધીમો છે. તેથી શ્રમની માગ એટલી ઝડપથી વધતી નથી જેટલી ઝડપથી વસ્તીવૃદ્ધિને લીધે શ્રમનો પુરવઠો વધી રહ્યો છે. ભારતના આર્થિક આયોજનમાં રોજગારી સર્જનને પૂરતી મહત્તા આપવામાં આવી નથી.

આ ઉપરાંત માનવશક્તિ આયોજનની પણ ઉપેક્ષા થઈ છે. મૂડી પ્રચૂર ટેકનોલોજીને પ્રોત્સાહન મળ્યું છે. પરિણામે શ્રમની માગ ઝડપથી વધતી નથી.

ભારતમાં આર્થિક સુધારાની બેરોજગારી પર અસર નીચેના કોષમાં દર્શાવેલ આંકડાકીય માહિતી મુજબ છે.

વિગત	૧૯૮૩	૧૯૯૩-૯૪	૧૯૯૯-૨૦૦૦	૨૦૦૪-૦૫	૨૦૦૯-૧૦
શ્રમદળ	૨૭૭.૩૪	૩૪૩.૫૬	૩૭૭.૮૮	૪૨૮.૭	૪૩૭.૮
રોજગારી સંપત્તિ વ્યક્તિઓ	૨૬૯.૩૬	૩૩૩.૫૪	૧૬૭.૩૭	૪૧૫.૦	૪૨૭.૮
બેરોજગારી નોદર	૭.૯૮	૮.૦૨	૧૦.૫૧	૧૩.૭	૧૧.૦

(શ્રમદળમાં ટકાવારી પ્રમાણ)					
----------------------------------	--	--	--	--	--

N.S.S.O. ના અંદાજ મુજબ ૨૦૦૮-૧૦ માં લાંબાગાળાની બેરોજગારી ૧૧.૦૦ મિલિયન હતી અને બેરોજગારીનો દર કુલ શ્રમદળના ૨.૫૧% હતો. ભારતમાં જુલાઈ ૨૦૧૧ થી જૂન ૨૦૧૨ દરમિયાન બેરોજગારીના દરમાં ૨% નો વધારો થયો છે. વર્ષ ૨૦૧૧-૧૨ શ્રમદળ દરમાં બેરોજગારીનું પ્રમાણ વધીને દર ૧,૦૦૦ એ ૨૨ થયું છે. જે ૨૦૦૮-૧૦ માં ૨૦ હતું.

નિષ્કર્ષ

બેરોજગારી અર્થતંત્રને કેવી રીતે અસર કરે છે? જ્યારે લોકો કામથી બહાર હોય છે, ત્યારે તેમની પાસે ખર્ચ કરવા માટે ઓછા પૈસા હોય છે, જે વ્યવસાયો અને એકંદરે અર્થતંત્રને નકારાત્મક અસર કરે છે. બેરોજગારી સરકાર માટે સામાજિક કલ્યાણ કાર્યક્રમો અને અન્ય લાભો કે જેઓ કામથી બહાર છે તેમને મદદ કરે છે તે અંગેના ખર્ચનું પણ સર્જન કરે છે. તેનાથી અપરાધ અને સામાજિક અશાંતિ પણ થઈ શકે છે. તેથી, જ્યારે બેરોજગાર હોવું ચોક્કસપણે વ્યક્તિ માટે ઇચ્છનીય નથી, તે સમગ્ર અર્થતંત્ર પર લહેરી અસર કરી શકે છે.

મંદીની શરૂઆતમાં, પરિસ્થિતિ ઉલટી થાય છે, કંપનીઓ કર્મચારીઓને છૂટા કરતા પહેલા કામના કલાકો ઘટાડવા અથવા પગારમાં કાપ લાદવાનું પસંદ કરે છે. જ્યારે મંદી લાંબી હોય ત્યારે જ બેરોજગારી વધવા લાગે છે. બેરોજગારીને આર્થિક પ્રવૃત્તિના પાછળ રહેલ સૂચક તરીકે ઓળખવામાં આવે છેકારણ કે તે વૃદ્ધિથી પાછળ છે.

સંદર્ભ સૂચિ

૧. બેરોજગારીની સમસ્યાઓ અને તેમના ઉકેલો; ડૉ.બિનોદ કુમાર સિન્હા દ્વારા
૨. શિક્ષિત યુવા અને બેરોજગારી સામાજિક-આર્થિક પરિપ્રેક્ષ્ય (પેપરબેક, ડૉ. કરણમ વિશ્વ ભૂષણ દ્વારા)
૩. જાતિ દ્વારા ભારતમાં વસ્તી વૃદ્ધિ અને બેરોજગારીના વલણો: કેટલાક પ્રતિબિંબ, પ્રભાકર એન આર દ્વારા
૪. ભારતમાં બેરોજગારીની સમસ્યા; પ્રોફે.ચેતનાબેન કંસાગરા (પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ., રાજકોટ)